

Vaclav Havel:

Ingenting är självklart

Mina damer och herrar, kära vänner, Jag välkomnar er alla till detta års Forum 2000 konferens. Jag är övertygad om att ni inte kommer att finna den tid ni tillbringar här bortkastad.

Katobs: |2010-10-20| Trots att jag är väl medveten om alla de allvarigare problemen som den mänskliga närvaron på denna planet vållar – alltifrån slumområdena i asiatiska städer eller latinamerikanska megapolis till städer föröddas av jordbävningar och översvämningar – så vill jag börja mitt föredrag genom att säga något mera personligt.

För flera år sedan när jag brukade köra bil från Prag till vår *dacha* (sommarstuga) i östra Böhmen, tog resan från stadens centrum till skylten som talade om att här tog staden slut en kvart. Sedan tog ängarna, skogarna, fälten och byarna vid. I dessa dagar tar samma resa gott och väl 40 minuter eller mer, och det är omöjligt att veta om man verkligen lämnat staden eller ej. Det som man tidigare klart kunde urskilja att det var en stad förlorar i vår tid sina gränser och därigenom sin identitet. Det har blivit en stor förvuxen cirkel av något för vilket jag inte kan finna ord. Det är inte en stad med det innehåll som jag ger begreppet "stad", inte heller förorter, än mindre en by. Framför allt saknar denna agglomeration gator eller torg. Det är bara en slumpvis sammansättning av jättestora envånings lagerlokaler, varuhus, stormarknader, stora försäljningsställen för bilar och möbler, bensin stationer, matkedjor, jättestora bilparkeringar, ett och annat höghus som hyser kontor, alla slags depåer och grupper av enfamiljshus som visserligen sluter sig tätt till varandra men för övrigt är förtvivlat bortom all annan mänsklig verksamhet. Och emellan allt detta – och det är det som bekymrar mig mest – finns stora landområden som inte innehåller något alls, jag menar att de saknar såväl ängar, fält, skogar, djungel eller meningsfull mänsklig bebyggelse. Här och där kan man finna det som tycks vara slumpvis belägna arkitektoniskt vackra eller originella byggnader, men sådana byggnader ligger för sig själva i förnäm avskildhet, som de tillhörde en grav. Den har inga grannar, ligger inte ens på ett visst avstånd från en annan byggnad, den bara står där.

Med andra ord, våra städer är tillåtna att helt urskillningslöst och utan kontroll förstöra det omgivande landskapet som tidigare ägde natur, gammaldags stigar, trädalléer, byar, kvarnar och ringlande bäckar. Istället har man på dessa platser tillåts bygga gigantiska obestämbare agglomerationer som spränger sönder de naturliga mänskliga samhällena och under den internationella likformighetens fana angriper den allt som äger individualitet, identitet eller olikartad beskaffenhet. Och då och då försöker den

imitera något som tidigare hörde till den traktens kultur, eller något originellt, men det ser underligt ut, vi förstår att det är fejkad attrapp, placerad där för att lura oss. Ett nytt slags fenomen uppstår så: den obegränsade konsumtionslystnadens kollektiv som föder en ny form av ensamhet.

Varifrån kommer hela denna bedrövliga utveckling och varför blir den bara värre och värre? Hur är det möjligt att människorna på ett så oresonligt sätt behandlar inte bara landskapet som omger dem utan även den planet som de har fått som gåva att befolka? Vi vet att vi uppför oss på ett destruktivt sätt och ändå framhärdar vi med detta. Hur är det möjligt?

Vi lever i den första helt och hållet globala civilisationen. Det betyder att vilka nya företeelser som än uppstår på vår jord så kan de mycket snabbt och lätt spridas till hela världen.

Men vi lever också i den första ateistiska civilisationen, med andra ord en civilisation som har förlorat sitt samband med det oändliga och det eviga. Därför föredrar denna civilisation förtjänst på kort sikt framför en mera långsiktig sådan. Vi lägger vikt vid hur en investering renterar sig inom en tidsrymd om tio eller femton år, vilken inverkan den kommer att ha på vår avkommas liv om hundra år, det är mindre viktigt.

Den allra allvarligaste sidan av denna globala, ateistiska civilisation är emellertid dess stolthet. Det är det samhälles stolthet som låter sig ledas av beviskraften i sin rikedom att upphöra att respektera naturens och våra förfäders bidrag (till vår civilisation), att upphöra att respektera detta som en princip och att endast respektera det om det anses kunna bli ytterligare en källa till profit.

Ja, varför skulle en byggherre bemöda sig om att bygga ett lager med flera våningar när han kan ha så mycket land han vill och därför kan bygga så många envånings lagerlokaler han vill? Varför skulle han bry sig att se till att byggnaden passar till sin omgivning, bara den ligger på kortast möjliga avstånd från kunderna och att det finns en jättestor parkeringsplats bredvid? Vad bryr väl han sig om ifall det mellan honom och nästa byggnad bara finns ett stort ödeland? Och kunde han bry sig mindre om att staden uppifrån ett flygplan mer och mer liknar en tumör som ger metastaser i alla riktningar och att det är han själv som bidrar till att den ser så ut? Varför skulle han uppröras över några dussin hektar som han låter gräva upp ur en jord, som många ännu betraktar som sitt hemlands naturliga inramning?

Vi är övertygade om att denna allmakt som vi tror oss att äga, och som förkunnar vetenskapens, teknologins och det rationella vetandets häpnadsväckande framgångar, ger oss rätten att använda oss av allt som kan bevisas vara användbart.

Bakom allt detta känner jag att det finns inte bara en global snabbt spridande närsynthet, utan också denna civilisations uppblåsta självmedvetenhet, till vars grundläggande drag det hör att tro att vi vet allt och att det som vi inte vet, det kommer vi snart att finna ut för vi vet hur vi ska bära oss åt för att få reda på det.

Vi är övertygade om att denna allmakt som vi tror oss att äga, och som förkunnar vetenskapens, teknologins och det rationella vetandets häpnadsväckande framgångar, ger oss rätten att använda oss av allt som kan bevisas vara användbart, eller som helt enkelt är en källa till mätbar profit, allt som gynnar tillväxt, mer och mer tillväxt, inkluderande agglomerationernas tillväxt.

Men med dyrkan av den mätbara profiten, det bevisade framåtskridandet och synliga gagnet försvinner respekten för mysteriet och med detta ödmjuk respekt för allt som vi aldrig kommer att kunna mäta och känna till, för att inte tala om den förargliga frågan om det oändliga och det eviga, som fram till nyligen var den viktigaste referensramen för våra handlingar.

Vi har glömt totalt det som alla tidigare civilisationer kände till: att ingenting är självklart.

Jag tror att den senaste finansiella och ekonomiska krisen var mycket betydelsefull och att den faktiskt var en signal att vakna upp till vår nutida värld.

De flesta ekonomerna trodde direkt eller indirekt på tanken att världen, inklusive det mänskliga handlandet, är mer eller mindre förståeligt, möjligt att beskriva i vetenskapliga termer och därför förutsebart.

Företrädarna för marknadsekonomin och för hela det legala ramverket räknade med att de visste vad människan är och vilket som är hennes mål, kände till evekelsegrunderna för banker och firmors handlande, vad aktieägarna önskar och vad som kan förväntas av en viss individ eller samhälle. Och plötsligt stämde inget alls av allt detta. Istället var det oförnuftets ansikte som lurade på oss från fondbörsernas dataskärmar. Och även de mest fundamentalistiska ekonomerna, vilka – eftersom de hade ingående kännedom om sanningen – med orubblig tillförsikt var övertygade om att marknadens osynliga hand visste vad den gjorde, fick plötsligt erkänna att de hade blivit tagna på sängen. Jag hoppas och förlitar mig på att eliten i dagens värld kommer att inse vad vi bör lära av denna signal.

Det är i själva verket inget märkvärdigt, inget som en någorlunda lyhörd person inte kände till för länge sedan. Det är en varning mot den oproportionerliga självsäkerheten och övermodet som den moderna civilisationen bekänner sig till. Mänskligt uppförande kan inte förklaras på det sätt som uppfinnarna av ekonomiska teorier och koncept tror, och företags, institutioners eller hela samhällens uppträdande kan det ännu mindre.

Efter en sådan här kris kommer naturligtvis tusentals teoretiker att uppträda och förklara exakt hur och varför det hände och hur man kan undvika att något liknande händer i framtiden. Men detta kommer inte att vara tecken på att de förstått det budskap som krisen gav oss. Det är snarare troligt att det motsatta sker: deras tolkningar kommer helt enkelt att vara ytterligare ett tecken på den oproportionerliga självsäkerhet som jag nämnde tidigare.

Jag betraktar den nyligen inträffade krisen som en mycket liten och mycket obemärkt maning till ödmjukhet. En liten och obemärkt utmaning som kallar oss att inte ta allt för givet. Underliga ting händer och kommer att hända. Om vi inte förmår oss själva att medge det, då är vi inne på fördärvsens väg.

Egendomlighet, onaturlighet, mysterium, ofattbarhet har ofta motats ut ur människors allvarliga tankar och förpassats till tvivelaktiga människors tvivelaktiga garderober. Tills de igen tillåts vända tillbaka till vår värld, ser det inte så bra ut. Det var inte bara helt nyligen som den moderna stoltheten som jag refererar till visade sig i arkitektoniska verk.

I mellankrigsperioden fanns det redan många som ansåg att självsäkert och rationellt tänkande var nyckeln till ett nytt sätt på vilket man skulle betrakta mänskliga byggnadsverk. Därför började de planera för lyckliga städer med särskilda zoner för bostäder, idrott, underhållning, kommers eller hälsovård, vilka alla skulle vara förenade genom en logisk infrastruktur. Dessa arkitekter hade fallit offer för den felaktiga uppfattningen att ett upplyst sinne kan tänka ut den ideala staden. Men ingenting av allt detta blev verklighet. Djarva stadsplanerare visade sig vara en sak, själva livets krav en annan.

Livet kräver ofta något helt annat än det som arkitekterna kan ge, som till exempel en stadsdel som består av en underlig blandning av olika funktioner, till exempel en lekplats bredvid en regeringsbyggnad, som i sin tur ligger nära en liten park. I hundratals år har mänskligheten levt i civilisationer där kulturerna bildades, med andra ord, en bebyggelse hade en naturlig ordning som fastställdes av en känslighet som delades av alla och tack vare vilken även en obildad smed på medeltiden när han blev ombedd att gjuta en konsol så göt han en gotisk sådan, utan att behöva ha en lärare som talade om för honom hur han skulle bära sig åt. Den designernas civilisation som vi lever i nu är bara en av många underordnade konsekvenser av denna den moderna tidens övermod, där människorna tror att de förstått allt och att de därför kan helt och hållet planera hur världen ska se ut.

Förundran och en medvetenhet om att saker och ting inte är så självklara som man tror, det anser jag vara den enda vägen ut ur denna farliga värld där högmodets civilisation får råda. Kan något vara helt och hållet självklart?

Förundran över att allt som vår värld består av inte är självklart, det är ju den första impulsen till frågan: Vad är alltings ändamål? Varför existerar det alls? Varför existerar över huvud taget något? Vi vet det inte och det kommer vi aldrig att finna ut. Det är mycket möjligt att meningen med allt är att vi ska ha något att förundras över. Och att vi finns till så att någon kan förundras. Men vad är det för mening med att någon förundras över något? Och vilket alternativ finns det till vår existens? Om ingenting skulle finnas, då skulle det inte heller finnas någon som kunde betrakta det. Och om när inte fanns någon som kunde betrakta, då är den stora frågan om icke-existensen alls vore möjlig.

Kanske någon som bor några hundratals ljusår borta från oss tittar på oss just nu i ett raffinerat teleskop. Vad är det denna varelse ser? Jo, det trettioåriga kriget. Av enbart denna anledning inser vi att det är sant att allt som är finns här hela tiden, att inget som hänt kan anses inte ha hänt, och att med varje ord eller rörelse som vi gör förändrar vi kosmos – för alltid – och gör det annorlunda mot hur det var förut.

Hur det än må vara med den saken, så är jag övertygad om att vår civilisation är på väg mot en katastrof, om inte vår mänsklighet tar sitt förnuft till fånga. Och den kan endast göra det om den ger sig i kast med sin närsynthet, sin okloka övertygelse att den är allsmäktig och sitt svulstiga högmod, som kommit att gräva sig så djupt in i dess tänkande och handlingar.

Det är nödvändigt att förundras. Och det är nödvändigt att fråga sig om saker och ting verkligen är så självklara.

Jag hoppas att Forum 2000 i år inte bara kommer att handla om arkitektur och urbanism, som den har tagit som sitt huvudtema, utan även med de vidare konsekvenserna. Vad kan vara den största utmaningen för vår tids tänkande än det sätt på vilket mänskligheten tar hand om en av kosmos miljarder himlakroppar? Tack för er uppmärksamhet, jag anser den inte vara självklar.

Vaclav Havel är författare. Genom sin kritik av samhällssystemet blev han fängslad mellan åren 1978-81. Han var efter befrielsen från kommunismen president i Tjeckoslovakien 1989-1992 och i Tjeckiska republiken 1993-2023. Han var en av de ledande personerna inom medborgarrättsrörelsen Charta 77. Översättning: Natasja Hovén